

Fond ZAVNOBiH-a kao izvor za proučavanje bosansko-hercegovačke državnosti

Veselin Mitrašević

Prije 25 godina, tj. 25. i 26. novembra 1943. godine sastali su se u Mrkonjić Gradu predstavnici naroda, birani na frontu i oslobođenoj teritoriji, da izaberu Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. Proslavljajući ovaj značajni jubilej, prilika je, a i potreba da se na ovom naučnom skupu kaže nešto i o istorijskoj građi koja je nastala djelovanjem ZAVNOBiH-a i njegovih organa.

Djelatnost ZAVNOBiH-a i razvitak njegovih organa u vremenu između I i III zasjedanja

Osnivačka skupština, odnosno Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine predstavlja događaj od posebnog značaja za narode naše zemlje. Tim činom Bosna i Hercegovina dobila je svoje najviše političko predstavništvo, i time su udareni najčvršći temelji izgradnji slobodne i ravnopravne Bosne i Hercegovine, što je naglašeno i u referatu Rodoljuba Čolakovića, kao i u usvojenoj rezoluciji.

Izraz narodnih težnji, iskazanih na Osnivačkoj skupštini ZAVNOBiH-a, potvrđen je dva dana kasnije i na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, održanom 29. i 30. novembra 1943. godine u Jajcu, na kome su donesene dalekosežne i sudbonosne odluke, kako za daljnji razvitak narodnooslobodilačke borbe, tako i za izgradnju Demokratske Federativne Jugoslavije.

Sprovedenjem odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, započinje period izgradnje Federativne Jugoslavije, a uporedo sa tim i period izgradnje Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice. Najupečatljiviji izraz te izgradnje bili su narodnooslobodilački odbori koji se, u saradnji sa Prezidijumom ZAVNOBiH-a, brinu o odbrani zemlje, o ishrani vojske i naroda, zatim o obnovi popaljenih sela, o organizaciji proizvodnje, o narodnom zdravlju, o prosvjeti i brojnim drugim pitanjima koja je nametao svakodnevni život.

Iako u prvom periodu svoga djelovanja ZAVNOBiH nije predstavljao vrhovni organ državne vlasti, ipak on posredstvom svog Prezidijuma, izabra-

nog na Prvom zasjedanju, rukovodi daljom izgradnjom, učvršćenjem i radom narodnooslobodilačkih odbora na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Uviđajući potrebu većeg uticaja na razvoj narodnooslobodilačkih odbora, kao i obavljanja sve brojnijih zadataka koji se nalaze pred njim, Prezidijum ZAVNOBiH-a na svojoj sjednici, održanoj 24. i 25. aprila 1944. godine,¹⁾ pored ostalog, odlučuje da se pristupi organizaciji pojedinih odsjeka, kao i redakcije »Oslobođenja«, koja bi trebalo kasnije da preuzme ulogu kulturno-prosvjetnog odsjeka. Bilo je predviđeno osnivanje deset odsjeka, i to: za prosvjetu, za narodnu privredu, za finansije, za narodno zdravlje, za socijalnu politiku, za sudstvo, za građevine, za šume i rude, za unutrašnja djela i za ishranu.

Predviđeno je, takođe, i osnivanje komisije za ispitivanje ratnih zločina. Osim toga, odlučeno je da se pristupi izradi propisa o ustrojstvu i radu narodnooslobodilačkih odbora, kao i poslovnika o izbornom postupku. Međutim, teške ratne prilike onemogućile su ostvarenje ove odluke, tako da u organizacionoj strukturi Prezidijuma nije bilo nikakvih promjena sve do jula 1944. godine.

Treba naglasiti da sačuvani dokumenti ukazuju da ZAVNOBiH, odnosno Prezidijum u periodu svoje djelatnosti do Drugog zasjedanja nije uspio da donese nikakve propise ili odluke o organizaciji vlasti, sudstva i drugih oblasti društvenog života.

Prekretnicu u tom pogledu predstavlja Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, sazvano po Odluci Predsjedništva od 9. maja 1944. godine.²⁾

Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je 30. juna 1. i 2. jula 1944. godine u Sanskom Mostu³⁾ i ima presudan značaj za čitav kasniji razvitak bosansko-hercegovačke državnosti. Na ovom zasjedanju doneseno je deset poznatih odluka i »Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine«.

Ovdje treba istaći posebno značaj Odluke o konstituisanju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo federalne Bosne i Hercegovine, zbog toga što je ovom odlukom, pored ostalog, određena i funkcija Predsjedništva. Naime, u članu 2. Odluke kaže se da ZAVNOBiH svoju zakonodavnu vlast vrši na svojim plenarnim sjednicama, a između zasjedanja posredstvom svog Predsjedništva. Osim toga, u drugom stavu ovog člana rečeno je da izvršnu vlast ZAVNOBiH vrši posredstvom svog Predsjedništva i narodne vlade Bosne i Hercegovine. Važno je, takođe, naglasiti da je članom 5. Odluke funkcija vlade prenesena na Predsjedništvo, zbog čega se nametala potreba da se pri Predsjedništvu stvori potreban broj odjeljenja za poslove državne uprave. Prve 4 odluke imaju karakter nastavnih normi, jer regulišu osnovna pitanja državnog uređenja.

Poslije II zasjedanja ZAVNOBiH-a, Predsjedništvo razvija veoma bogatu djelatnost kako u pogledu izrade brojnih dokumenata zakonodavnog karaktera, tako i na planu jačanja i razvoja pojedinih organa državne uprave pri Predsjedništvu i narodnooslobodilačkim odborima. Već na prvoj plenarnoj sjednici, održanoj 6. jula 1944. godine u selu Grdanovcima,⁴⁾ donesena je

¹⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva, *Zbornik dokumenata o djelatnosti ZAVNO-BiH-a* (u daljem navođenju *Zbornik*), knj. I, dok. 22, Izdavač »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1968. godine.

²⁾ N. dj., dok. 28.

³⁾ Zapisnik II zasjedanja ZAVNOBiH-a, n. dj., dok. 34.

⁴⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva, n. dj., dok. 36.

odluka da se pri Predsjedništvu obrazuje šest odjeljenja: za narodnu privredu, za narodnu prosvjetu, za narodno zdravlje i socijalno staranje, za obnovu (kasnije nazvano odjeljenje za ekonomsku obnovu), Odjeljenje za pravosuđe i Odjeljenje za ishranu. Tom prilikom su postavljeni i načelnici pet formiranih odjeljenja. Osim toga, naimenovana je i Komisija za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača. Zaključeno je, takođe, da Zakonodavni odbor (izabran na Drugom zasjedanju) u saradnji sa odgovarajućim odjeljenjima pristupi izradi projekata, i to: Pravilnika za rad Zakonodavnog odbora, detaljna uputstva za rad i ustrojstvo narodno-oslobodilačkih odbora, kao i Pravilnika o ustrojstvu sudova.

Neposredno poslije Drugog zasjedanja, nakon kraćeg zadržavanja u selu Grdanovcima, Predsjedništvo se smjestilo u selu Sanici kod Sanskog Mosta,⁵⁾ gdje boravi sve do 31. oktobra 1944. godine kada prelazi u Jajce.⁶⁾ Iako uslovi za rad Predsjedništva u Sanici nisu bili ni izdaleka zadovoljavajući, ipak su bili povoljniji od ranijeg perioda kada se Predsjedništvo zbog objektivnih okolnosti moralo veoma često seliti iz jednog mjesta u drugo.⁷⁾ U tom vremenu Predsjedništvo održava češće sjednice na kojima se raspravljaju brojna i veoma značajna pitanja iz oblasti društvenog i privrednog života. Istina, treba naglasiti da je iz vremena boravka Predsjedništva u Sanici sačuvano svega pet zapisnika održanih sjednica, bilo plenuma bilo užeg Predsjedništva. Svakako da ih je moralo biti daleko više, jer na to upućuje ne samo ritam rada ovog tijela nego i neki sačuvani dokumenti.

Najvažnija pitanja, razmatrana na ovim sjednicama jesu: upućivanje delegacije Predsjedništva u istočnu Bosnu sa ciljem da se vijećnicima ZAVNOBiH-a iz istočne Bosne koji nisu prisustvovali zasjedanju, izloži rad i zaključci Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a⁸⁾ (12. jula⁹⁾ uže Predsjedništvo odlučilo je da se zbog teškoća prebacivanja delegacije, u istočnu Bosnu uputi samo Pašaga Mandžić sa zadatkom da u sporazumu sa Privremenim oblasnim odborom održi konferenciju na kojoj bi se izabrao i popunio Oblasni NOO za istočnu Bosnu i objesnio značaj Drugog zasjedanja); zatim učvršćenje veza između NKOJ-a i Predsjedništva ZAVNOBiH-a;¹⁰⁾ izrada nekoliko uputstava za rad organa ZAVNOBiH-a; imenovanje Zemaljskog odbora Crvenog krsta za Bosnu i Hercegovinu,¹¹⁾ zatim organizacija odjeljenja javne uprave pri Predsjedništvu i NOO-ima,¹²⁾ kao i o pronalaženje stručnih kadrova za popunu organa uprave pri Predsjedništvu.

U pogledu dalje izgradnje upravnog aparata najvažniji je, svakako, zaključak sjednice Predsjedništva od 18. avgusta o formiranju dva nova odje-

⁵⁾ Vidi o tome: Rodoljub Čolaković: *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, knj. V, str. 373, Sarajevo 1966.

⁶⁾ Podatak o preseljenju Predsjedništva iz Sanice u Jajce naveden je prema neobjavljenim sjećanjima Bogomira Brajkovića.

⁷⁾ Mjesto boravka Predsjedništva u ovom periodu teško je tačno utvrditi budući da u malobrojnim sačuvanim dokumentima nema o tome podataka, što je sasvim razumljivo s obzirom na ratne prilike. Jedini putokaz za to su objavljeni memoari R. Čolakovića, kao i neobjavljena sjećanja pojedinih članova Predsjedništva.

⁸⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva od 6. jula 1944, Zbornik, dok. 36.

⁹⁾ Zapisnik sjednice Užeg predsjedništva, n. dj., dok. 36.

¹⁰⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva od 28. jula 1944, n. dj., dok. 39.

¹¹⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva od 6. avgusta 1944, n. dj., dok. 43.

¹²⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva od 18. avgusta 1944, n. dj., dok. 48.

ljenja: Finansijskog i Upravnog (tj. Odjeljenja za unutrašnje poslove), kao i formiranje odgovarajućih odsjeka pri nekim odjeljenjima.¹³⁾

Veoma značajan akt zakonskog karaktera, usvojen u ovo vrijeme, jeste: »Odluka o stvaranju organa javne uprave«, donesena 3. septembra 1944. godine.¹⁴⁾ U ovoj odluci je data samo šema organizacione strukture upravnih organa narodne vlasti za Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, oblasne, okružne, sreske i opštinske narodnooslobodilačke odbore. Značajan je, takođe, i »Pravilnik o rukovanju potvrdama o otkupu hrane za vojsku i građansko stanovništvo«,¹⁵⁾ usvojen koncem avgusta 1944. godine.

Osim toga, u tom vremenu pojedina odjeljenja izradila su i više projekata kao: Projekt uputstva o radu Zemaljske komisije ZAVNOBiH-a za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača,¹⁶⁾ Projekt organizacije mjesnih organa državne vlasti,¹⁷⁾ Projekt Pravilnika o organizaciji finansijske službe Federalne Bosne i Hercegovine¹⁸⁾ i drugi.

Premještanjem sjedišta Predsjedništva u Jajce, gdje se nalazi od 1. 10. 1944. do 15. 4. 1945. godine,¹⁹⁾ stvoreni su još povoljniji uslovi za smještaj Predsjedništva i njegovih organa. Boravak u Jajcu predstavlja, u stvari, period najintenzivnijeg i najplodonosnijeg djelovanja Predsjedništva, kako u pogledu zakonodavne djelatnosti, tako i na planu pružanja pomoći za razvoj narodnooslobodilačkih odbora, posebno u Bosanskoj krajini.

Iz ovog perioda sačuvano je 20 zapisnika sjednica Plenuma i užeg Predsjedništva ZAVNOBiH-a. Nesumnjivo je da je i u ovom periodu sjednica bilo daleko više, ali, na žalost, zapisnici nisu sačuvani ili, pak, nisu pronađeni.

Veća bezbjednost oslobođene teritorije, bolji uslovi smještaja upravnih organa Predsjedništva, mogućnost angažovanja većeg broja stručnih lica, za tim sve veći zahtjevi za rješavanje čitavog niza aktuelnih pitanja iz raznih oblasti društvenog života, kao i sve jasnije perspektive za skoriji završetak rata, nametali su potrebu da Predsjedništvo stalno radi na proširenju svoje djelatnosti. Zbog toga Predsjedništvo odlučuje da se Odjeljenje za narodnu privredu reorganizuje u pet posebnih odjeljenja, i to: za poljoprivredu, stočarstvo i veterinarstvo, za šumarstvo i rudarstvo, za saobraćaj i pošte, za građevinske radove, kao i Odjeljenje za industriju i trgovinu.²⁰⁾ Februara 1945. godine²¹⁾ zaključeno je takođe na plenarnoj sjednici da se Odjeljenje za narodno zdravlje i socijalno staranje razdvoji na dva, i to: Odjeljenje za narodno zdravlje

¹³⁾ U Odjeljenju za narodnu privredu formirani su sljedeći odsjeci: za poljoprivredu i stočarstvo, Veterinarski odsjek, Odsjek za šumarstvo i rudarstvo, Odsjek za industriju i zanate, Odsjek za trgovinu i kredit i Odsjek za građevinarstvo i saobraćaj. U Odjeljenju za narodno zdravlje i socijalno staranje: Odsjek za narodno zdravlje i Odsjek za socijalno staranje. U Odjeljenju za narodnu prosvjetu: Odsjek za osnovnu nastavu i analfabetske tečajeve, Odsjek za srednju nastavu, Odsjek za narodno prosvjeđivanje i Odsjek za nauku i umjetnost. Organizacija ostalih odjeljenja odložena je za kasnije zbog odsutnosti načelnika. Zapisnik sjednice Predsjedništva, n. dj., dok. 48.

¹⁴⁾ N. dj., dok. 61.

¹⁵⁾ N. dj., dok. 58.

¹⁶⁾ N. dj., dok. 42.

¹⁷⁾ N. dj., dok. 57.

¹⁸⁾ N. dj., dok. 62.

¹⁹⁾ Podatak o preseljenju Predsjedništva u Sarajevu uzet je iz neobjavljenih bilježaka Bogomira Brajkovića.

²⁰⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva od 9—11. X 1944, Zbornik, knj. I, dok. 93.

²¹⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva, n. dj., knj. II, dok. 44.

i Odjeljenje za socijalno staranje. Od Odjeljenja za šumaarstvo i rudarstvo formirana su, takođe, dva nova: Odjeljenje za šumarstvo i Odjeljenje za rudarstvo.

Poslije ove reorganizacije, pri Predsjedništvu ZAVNOBiH-a stvoreno je ukupno 14 odjeljenja koja su kasnije odlukom Predsjedništva na sjednici od 4. aprila 1945. godine (zapisnik ove sjednice nije sačuvan)²²⁾ pretvorena u povjereništva. Preimenovanje odjeljenja u povjereništva, a načelnika odjeljenja u povjerenika, izvršeno je u cilju podizanja njihovog ugleda. Posredstvom ovih odjeljenja, odnosno povjereništava, kao i drugih pomoćnih organa, Predsjedništvo je obavljalo sve poslove državne uprave. Ovakva organizaciona struktura Predsjedništva ostala je sve do Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a, tj. do stvaranja prve narodne vlade federalne Bosne i Hercegovine.

U ovom periodu Predsjedništvo donosi niz značajnih dokumenata podzakonskog, zakonskog, pa čak i ustavnog karaktera. Ograničeni prostor ne dozvoljava da se navedu svi usvojeni dokumenti, zbog čega ćemo navesti samo neke od njih.

Među najvažnije su: »Upute za organizaciju i rad narodnih sudova«²³⁾ usvojene na sjednici Predsjedništva 17. X 1944,²⁴⁾ zatim »Pravilnik o ustrojstvu i radu narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština«²⁵⁾ usvojen na sjednici Predsjedništva od 15. XI 1944. godine,²⁶⁾ dalje »Odluka o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine«²⁷⁾ usvojena na sjednici Predsjedništva od 7. II 1945. g.,²⁸⁾ kao i »Odluka o sudu za suđenje zločina i prestupa protiv narodne časti Srba, Muslimana i Hrvata Federalne Bosne i Hercegovine«²⁹⁾ (Zapisnik sjednice Predsjedništva na kojoj je ova odluka usvojena nije sačuvan).

Pored ovih, u fondu ZAVNOBiH-a postoji sačuvano i niz drugih projekata normativnih akata koji se javljaju kao prijedlozi dostavljeni Predsjedništvu na odobrenje, a za koje je, s obzirom na stepen očuvanosti i stanje sređenosti građe, teško utvrditi da li su bili i usvojeni. Takvi su, npr.: »Pravilnik o organizaciji Finansijske službe Federalne Bosne i Hercegovine«³⁰⁾ »Projekt organizacije službe unutrašnjih poslova«³¹⁾ »Uredba o pregledu poslovanja novčanih ustanova«³²⁾ »Predlog uputstava za sastavljanje i izvršenje mjesečnog pregleda prihoda i rashoda«³³⁾ »Nastavni plan, program i metoda uputstva za narodne osnovne škole«³⁴⁾ »Upute za rad sudova u krivičnim stvarima« i »Upute za vođenje krivičnog postupka pred narodnim

²²⁾ Podatak o datumu održavanja sjednice uzet iz neobjavljenih bilježaka Bogomira Brajkovića.

²³⁾ Zbornik, knj. I, dok. br. 111.

²⁴⁾ Zapisnik ove sjednice nije sačuvan, ali datum njenog održavanja može se utvrditi iz dopisa od 20. X 1944. g., kojim Odjeljenje za pravosuđe dostavlja navedene Upute Oblasnom NOO-u za Hercegovinu. U dopisu se kaže: »...Sada Vam prilažemo Upute... koje je primilo Predsjedništvo ZAVNOBiH-a na svojoj sjednici od 17. X 1944. ...«.

²⁵⁾ Zbornik, knj. I, dok. 161.

²⁶⁾ Isto, dok. 159.

²⁷⁾ Zbornik, knj. II, dok. 45.

²⁸⁾ Isto, dok. 44.

²⁹⁾ Isto, dok. 146.

³⁰⁾ Zbornik, knj. I, dok. 62.

³¹⁾ Isto, dok. 117.

³²⁾ Isto, dok. 132.

³³⁾ Isto, dok. 164.

³⁴⁾ Isto, dok. 168.

sudovima«,³⁵⁾ »Privremena uputstva za organizaciju i rad osnovnih škola i analfabetskih tečajeva u Bosni i Hercegovini«,³⁶⁾ »Uputstvo za organizaciju unutrašnjih poslova u odjeljenju za unutrašnje poslove pri Predsjedništvu ZAVNOBiH-a i narodnooslobodilačkim odborima«.³⁷⁾

U svrhu proučavanja normativne djelatnosti Predsjedništva, interesantno je napomenuti da se među brojnim aktima sa nazivima: pravilnici, poslovnići, upute, uputstva, uredba, nailazi i na dva koji nose nazive »Zakon«. To su: »Privremeni krivični zakon za Federalnu Bosnu i Hercegovinu«.³⁸⁾ i »Privremeni zakon o sudskom krivičnom postupku za Federalnu Bosnu i Hercegovinu«.³⁹⁾ Pouzdano se zna da ova dva zakonska projekta nisu bila usvojena, a po svoj prilici nisu bila razmatrana ni na sjednicama Predsjedništva.

Osim toga, i odjeljenja, odnosno povjereništva, po ovlaštenju Predsjedništva, donosila su normativne akte. U sačuvanoj građi ZAVNOBiH-a nalazi se priličan broj dokumenata, upućenih NOO-ima, kojima se u vidu uputstava i naredbi regulišu razna pitanja društvenog i privrednog života. Na primjer: »Upute Odjeljenja za pravosuđe o vođenju sudskog postupka i izricanju kazne u krivičnim predmetima«, dostavljene Sreskom narodnom sudu u Sanskom Mostu, 7. decembra 1944. godine.⁴⁰⁾

Osim normativnih akata, čiji je kraći prikaz dat ranije, a koji predstavljaju prvorazredne izvore o djelatnosti ZAVNOBiH-a, Predsjedništva i njegovih organa na izgradnji bosansko-hercegovačke državnosti; podaci o tome mogu se naći i u drugim sačuvanim dokumentima. Takvi podaci sadržani su i u povremenim izvještajima pojedinih odjeljenja, odnosno povjereništava, dostavljenih Predsjedništvu ZAVNOBiH-a. Pored izvještaja o izvršenim poslovima, u njima su često dati i detaljni planovi i programi djelatnosti u određenoj grani uprave. Tako, npr., u »Izvještaju Odjeljenja za narodnu prosvjetu«⁴¹⁾ od oktobra 1944. g., nalazi se i razrađen plan organizacije osnovnih škola, analfabetskih tečajeva, srednjih škola, nižih i viših gimnazijskih, kao i učiteljskih tečajeva, tečaja za nastavnike, tečajeva za opću naobrazbu i, napokon, program »mjera koje treba preduzeti neposredno poslije oslobođenja zemlje«.

Ovdje spadaju, svakako, i zapisnici raznih »tehničkih«, »poljoprivrednih«, »zdravstvenih« i drugih konferencija koje su održane pri pojedinim odjeljenjima. U njima su, pored pregleda postojećeg stanja, sadržani i konkretni planovi rada na obnovi zemlje.

Sačuvana prepiska sa NOO-ima, u prvom redu Predsjedništva, a zatim i odjeljenja, odnosno povjereništva, kao i drugih organa takođe je značajna dokumentacija. U brojnim dopisima i raspisima, iako nekompletno sačuvanim, mogu se pratiti stalni naponi organa ZAVNOBiH-a na jačanju i učvršćenju narodnooslobodilačkih odbora, kao i naponi na usmjeravanju njihove djelatnosti u rješavanju brojnih problema.

U najranijem periodu djelovanja ZAVNOBiH-a prepiska se vodi uglavnom sa oblasnim NOO-ima, najčešće sa Oblasnim NOO za Bosansku krajinu.

³⁵⁾ Isto, dok. 207.

³⁶⁾ Isto, dok. 207.

³⁷⁾ Zbornik, knj. II, dok. 19.

³⁸⁾ Isto, dok. 189.

³⁹⁾ Isto, dok. 190.

⁴⁰⁾ Zbornik, knj. I, dok. 195.

⁴¹⁾ Isto, dok. 89.

Ovo je sasvim razumljivo s obzirom na činjenicu da je u Bosanskoj krajini, s manjim ili većim prekidima, bila najšira i najčvršće obezbijedena oslobođena teritorija, kao i zbog toga što Predsjedništvo stalno boravi na ovom području. Kasnije se prepiska proširuje i na okružne i sreske narodnooslobodilačke odbore.

Pismeni saobraćaj između ZAVNOBiH-a i NKOJ-a obavljao se do Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a prilično rijetko, zbog čega Predsjedništvo ZAVNOBiH-a na sjednici, održanoj 18. jula 1944. godine,⁴²⁾ raspravlja o učvršćenju veza između ova dva tijela. Poslije Drugog zasjedanja, ove veze su češće, ali dopisi stižu u ZAVNOBiH sa zakašnjenjem od 30, a ponekada i više dana. To je, svakako, imalo odraza na djelatnost Predsjedništva budući da NKOJ, odnosno njegova Povjereništva šalju najčešće razna uputstva i upute za organizaciju pojedinih upravnih službi, zatim privredne proizvodnje, sudstva, zdravstvene službe i drugih oblasti.

Na kraju ovog prikaza djelatnosti ZAVNOBiH-a i njegovih organa u stvaranju Bosne i Hercegovine kao ravnopravne federalne jedinice, potrebno je nešto reći i o Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a.

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, održano od 26. do 28. aprila 1945. godine u Sarajevu, predstavlja završnu fazu djelatnosti ZAVNOBiH-a, odnosno Predsjedništva i njegovih organa, u izgradnji državnosti federalne Bosne i Hercegovine.

Podneseni referati na ovom zasjedanju, koji su stenografisani, sadrže iscrpan prikaz spoljne i unutrašnje političke i ekonomske situacije, zatim razvitka NOP-a u Bosni i Hercegovini, a posebno prikaz razvoja narodne vlasti, kao i napora Predsjedništva u tom pogledu.

Najvažniji zakonski akti, usvojeni na III zasjedanju, jesu: »Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o konstituisanju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno i izvršno pretstavničko tijelo Federalne Bosne i Hercegovine«, od 1. jula 1944. godine,⁴³⁾ kao i »Zakon o narodnoj vladi Bosne i Hercegovine«.⁴⁴⁾ Članom 1. Odluke o izmjenama i dopunama Odluke o konstituisanju ZAVNOBiH-a promijenjen je naziv Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine i on glasi: Narodna skupština Bosne i Hercegovine. Shodno tome, drugim stavom člana 1. promijenjeni su i nazivi lokalnih organa državne vlasti, a članom 3. utvrđene su funkcije i nadležnosti Predsjedništva Narodne skupštine Bosne i Hercegovine.

Poslije usvajanja ovog Zakona o Narodnoj vladi Predsjedništvo Narodne skupštine odlučilo je da mandat za sastav vlade povjeri Rodoljubu Čolakoviću. Posljednjeg dana zasjedanja, 28. aprila 1944. g., poslanici Narodne skupštine izabrali su Narodnu vladu Bosne i Hercegovine prema listi koju je sastavio Rodoljub Čolaković. Sastav vlade, kao i ostali dokumenti III zasjedanja sadržani su u zapisniku i stenografskim bilješkama III zasjedanja ZAVNOBiH-a.⁴⁵⁾

Iz ovog pregleda djelatnosti ZAVNOBiH-a i njegovih organa, te iz sačuvanih dokumenata vidljivo je da Fond ZAVNOBiH-a, bez obzira na to što je nekompletan i što se sva građa koja mu pripada ne nalazi na jednom mjestu,

⁴²⁾ Zapisnik sjednice Predsjedništva, n. dj., dok. 39.

⁴³⁾ Zbornik, knj. II, dok. 191, str. 484.

⁴⁴⁾ Isto, str. 487.

⁴⁵⁾ Zbornik, knj. II, dok. 191.

predstavlja jedinstven i značajan izvor za izučavanje novije bosansko-hercegovačke državnosti.

Smještaj, očuvanost i sadašnje stanje sređenosti fonda ZAVNOBiH-a

Referat o fondu ZAVNOBiH-a, kao izvoru za proučavanje bosansko-hercegovačke državnosti ne bi bio potpun ukoliko se ne bi dao i jedan, makar uopšten i kratak, prikaz stanja u kome se nalazi ova dragocjena građa.

Bez sumnje, sva ova građa, nastala djelovanjem ZAVNOBiH-a, Predsjedništva i njegovih organa, sačinjava jednu organsku cjelinu, pa prema tome predstavlja i potpuno određen arhivski fond.

U pogledu tretmana i postupka prema ovoj građi moraju se primjeniti ustaljeni, opšteprihvaćeni i zakonima utvrđeni arhivistički principi. Oni su poznati i nije ih potrebno ovdje isticati. Međutim, sadašnje stanje ove građe je tako da je nužno što prije preduzeti odgovarajuće mjere kako bi se ova najvrednija dokumentacija o stvaranju državnosti Bosne i Hercegovine, kao i dokumentacija o narodnoj revoluciji, sačuvala i učinila pristupačnom.

Na prvom mjestu treba konstatovati da fond ZAVNOBiH-a nije očuvan u potpunosti, što je, donekle, uslovljeno i objektivnim okolnostima. S obzirom na to da se i ono što je sačuvano nalazi u potpuno nesređenom, bolje reći rasutom stanju, teško je kazati, bar za sada, određeniji procenat očuvanosti. Sa sigurnošću se može tvrditi samo to da je, ipak, sačuvano znatno više građe ZAVNOBiH-a nego li se to ranije mislilo.

Nedavna istraživanja koja su izvršili saradnici Instituta za istoriju radničkog pokreta — Sarajevo, radi prikupljanja dokumenata za zbornik o djelatnosti ZAVNOBiH-a, pokazala su da se ovi dokumenti nalaze locirani na više mjesta.

1. Najveći dio ovih dokumenata nalazio se sve do sredine 1965. godine u Skupštini SRBiH, a poslije toga preuzeo ih je Arhiv Bosne i Hercegovine. Preuzeto je ukupno šest fascikli različite veličine. Osim toga, Arhiv je još 1952. godine preuzeo dvije fascikle građe, takođe različite veličine, od Savjeta za poljoprivredu i šumarstvo NRBiH, koja u najvećem broju pripada Odjeljenju, odnosno Povjereništvu za poljoprivredu i stočarstvo. Sva ova građa je preuzeta u potpuno nesređenom, odnosno rinfuznom stanju, kako to kažu arhivisti. Dovoljno je istaći da su u svim fasciklama (osim fascikle u kojoj se nalazi građa I i II zasjedanja) akti arhivirani ne samo različitih godišta nego i serija. Jasnije, gotovo u svakoj fascikli ima akata koji pripadaju i Predsjedništvu, koje je vodilo zaseban djelovodni protokol, i pojedinim odjeljenjima, odnosno povjereništvima, koja takođe od samog osnivanja vode zasebne djelovodne protokole.

Pored toga, u ovoj građi nalazi se i izvjestan broj akata koji, bez sumnje, pripadaju drugim fondovima. Na primjer: fondu Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu, zatim fondu Ministarstva trgovine i snabdijevanja Narodne vlade Bosne i Hercegovine, fondu Narodne skupštine Bosne i Hercegovine i nekim drugim fondovima. Interesantno je da se u jednoj fascikli nalazi i nekoliko originalnih zakona Narodne skupštine Bosne i Hercegovine iz 1945. i 1946. godine.

Treba napomenuti da prilikom predaje ove građe nisu preuzeti i djelovodni protokoli, osim fragmenta neuredno vođenog djelovodnog protokola Predsjedništva ZAVNOBiH-a koji obuhvata period od 8. III do 2. IV 1945. godine, kao i dio djelovodnog protokola Odjeljenja, odnosno Povjereništv

za poljoprivredu i stočarstvo, koji obuhvata period od 1. I do 14. IV 1945. godine.

2. U Institutu za istoriju radničkog pokreta — Sarajevo nalaze se dvije fascikle građe koja je izdvojena kao fragment fonda ZAVNOBiH-a sa ukupno oko 127 predmeta. (Jedna fascikla preuzeta je januara ove godine iz CK SKBiH). Osim 25 dokumenata, kojima je bez detaljnije analize teško utvrditi fondovsku pripadnost svi ostali pripadaju fondu ZAVNOBiH-a. Ovi dokumenti su sređeni hronološki i za njih je izrađena analitička kartoteka.

3. U Muzeju revolucije Bosne i Hercegovine nalazi se oko 335 predmeta koji su izdvojeni kao »Zbirka ZAVNOBiH-a«. Pregledom ove Zbirke, konstatovano je da znatan broj ovih dokumenata pripada, nesumnjivo, fondu ZAVNOBiH-a. Tačan broj je moguće utvrditi samo brižljivom analizom. Interesantno je napomenuti da se u navedenoj Zbirci, pored ostalih značajnih dokumenata, nalazi i originalni referat Osmana Karabegovića održan na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, originalni izvještaj Verifikacionog odbora Prvog zasjedanja, originalna Odluka Predsjedništva ZAVNOBiH-a o stvaranju organa javne uprave, od 3. septembra 1944. godine, zatim cjelovit dešifrovani stenogram Drugog zasjedanja, kao i drugi značajniji dokumenti.

4. Pored navedenih institucija, poznato je da jedan manji broj dokumenata ovog fonda posjeduje i Vojno-istorijski institut.

Ovdje su navedene samo one ustanove za koje se sigurno zna da posjeduju građu koja pripada fondu ZAVNOBiH-a. Međutim, potrebno je naglasiti da postoje indicije da se ova građa nalazi i u nekim drugim ustanovama, kao, npr., u nekim sekretarijatima Izvršnog vijeća SRBiH. Na ovo upućuje činjenica da je tokom ove godine u Sekretarijatu za pravosuđe Izvršnog vijeća pronađena jedna fascikla akata Odjeljenja, odnosno Povjereništva za pravosuđe ZAVNOBiH-a. Osim toga, pojedini funkcioneri ZAVNOBiH-a tvrde da je prilikom preseljenja ZAVNOBiH-a iz Jajca u Sarajevo preneseno više sanduka registraturne građe ZAVNOBiH-a. Prema tome, nužno bi bilo poći ovim tragovima i izvršiti istraživanje i sakupljanje ove građe.

Ovaj nepotpuni prikaz sadašnjeg smještaja i stanja sređenosti fonda ZAVNOBiH-a i građe koja njemu pripada, ukazuje da je krajnje vrijeme da se ovom, za noviju istoriju Bosne i Hercegovine najznačajnijem, fondu posveti puna pažnja. To znači da je neophodno što prije pristupiti njegovom arhivističkom sređivanju i obradi i to uz dosljednu primjenu arhivističkih principa, u prvom redu, nedjeljivosti cjeline jednog fonda, kao i zakonskih propisa.

Iako ovdje nije mjesto da se govori o arhivističkom sređivanju građe ovog fonda, jer je to posebna tema, ipak treba ukazati na neke momente. Nužno je, na prvom mjestu, izvršiti grubo sređivanje dosada sakupljenog materijala. Tom prilikom treba izdvojiti iz njega sve što ne pripada fondu ZAVNOBiH-a. Grubo sređivanje će pružiti jasnu sliku stanja očuvanosti fonda, odnosno pokazati šta u njemu nedostaje. Poslije toga treba izvršiti temeljito istraživanje, prikupljanje i objedinjavanje sve građe na jednom mjestu. Tek nakon obavljanja navedenih predradnji moći će se pristupiti definitivnom sređivanju, svakako uz uobičajeni postupak i, što je najvažnije, poštovanje principa provenijencije.

Prilikom obavljanja ovog posla, treba konsultovati neposredne aktere, od kojih su neki već pokazali spremnost i želju da i na ovom poslu daju

svoj doprinos i time zajedničkim naporima sačuvamo i učinimo pristupačnim najvažnija svjedočanstva o rađanju i razvoju federalne Bosne i Hercegovine.

Summary

By the foundation of the Land's Anti-fascist Council of Peoples' Liberation (ZAVNOBiH) on November 25—26, 1943 at Mrkonjić Grad, the fundamentals for construction of a free Bosnia and Herzegovina were laid. Although ZAVNOBiH in the first stage of its activity did not represent the supreme organ of the state power, nevertheless, it directed the further construction, affirmation and work of the peoples' liberation boards on the territory of Bosnia and Herzegovina through its Presidium elected at the First Session. However, due to objective circumstances, the Presidium of ZAVNOBiH did not manage in the first stage of its activity to pass any normative laws.

The second Session of ZAVNOBiH, held on June 30 to July 2, 1944 at Sanski Most has a crucial importance for the later development of the state formation of Bosnia and Herzegovina. At this Session there were passed ten very important decisions and the »Declaration of the rights of the citizens of Bosnia and Herzegovina«.

After the Second Session, the Presidium starts and develops a very fruitful activity on the plain of the growth of the organs of state administration as well as on the plain of making numerous legislative acts, which is best tested by the preserved documents minutes from the Sessions of the Presidium as well as the passed normative documents.

Significant data concerning the activity of ZAVNOBiH with respect to the state forming of Bosnia and Herzegovina are contained in periodical reports of some departments to the Presidium, then in the minutes of various conferences that were held in its departments. Besides that, the preserved correspondence of the Presidium and its departments with the peoples' liberation boards and other institutions also represent important evidence on the creation and construction of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

The preserved documents, which came into existence as a result of the activity of ZAVNOBiH, the Presidium and its organs, makes an organic whole and therefore a certain archive fund. The present-day condition of its keeping in several different institutions is therefore no longer possible. Due to the importance of this fund both for the studies of the Bosnian and Herzegovinian state formation and for the history of PLM and PLW in Bosnia and Herzegovina, it is necessary to collect all these documents and store and systematize them in the Archive of Bosnia and Herzegovina.